

Текстове за комунизма в България

**Българската православна църква
и комунистическата държава**

Травматично и постоянно дискутирано, комунистическото минало продължава да преследва Българската православна църква и днес, повече от 20 години след началото на прехода в България. А причината за това е неспособността на самата Църква да се обърне към това минало и да обясни на обществото отношението си към този период, да посочи своите мъченици, но и компромисите, които е била принудена да направи. Това дава пространство за множество интерпретации и спекулации, както и за поредица от кризи, поставили под съмнение публичното присъствие и авторитет на Православната църква в епохата на прехода.

Последната криза постави отново въпроса за това какво е било положението и поведението на Църквата в годините на комунизма. Общественото мнение остана с впечатлението, че комунистическата държава не само успешно е маргинализирала публичната роля на Църквата, но и е успяла да привлече на своя страна голяма част от нейните лидери. Тази гледна точка обаче не отчита напълно историческия контекст и вътрешната динамика в отношенията между Църква и държава по време на комунизма, както и важните социални промени, изживени от българското общество в този период. Продължава да стои открит по-важният и по-голям въпрос – на какви промени е било подложено цялото общество в годините на комунизма и как това се е отразило на положението и авторитета на Българската православна църква?

Съдържание

4 | Българската Екзархия до 1944 г.

5 | Отношението към религията през комунизма:
държавен атеизъм и социално инженерство

8 | Репресии срещу основните изповедания

11 | Провинциализиране на Българската църква по
времето на Патриарх Кирил (1953-1971)

13 | Изборът на Патриарх Максим и последиците от
него

15 | Икуменическа и „миротворна“ дейност

16 | Православната църква и национализма

19 | Последици от политиката на държавен атеизъм

**Църквата „Всех
Святих“ град Русе**

Построена е през 1898 г.

**На 26 октомври 1975
г. - Димитровден -
по нареждане на
Градския Народен Съвет
църквата е съборена,
което предизвика
недоволството на
жителите на град Русе.**

**Кампанията за
възстановяване на
храма на ново място е
една от най-мащабните
в съвременната история
на града.**

Борбата за създаване на автокефална (т. е. самостоятелна) Българска православна църква през XIX век е неделима от борбата за национално освобождение и създаването на модерната българска държава. През вековете на османското владичество на Балканите (XV – XIX век) българската етническа територия е включена в диоцеза на Вселенската (Константинополската) патриаршия. През XIX в. Православната църква в Османската империя също е засегната от разпространението на националните идеи, а една от първите цели на българското национално движение е създаване на самостоятелна Българска църква, независима от Константинопол. Българската Екзархия е учредена през 1870 г. и е призната от османския султан, но не и от Вселенската патриаршия, която в отговор свиква през 1872 г. събор, на който българите са осъдени заради своя „етнофилетизъм“, т. е. защото са поставили своята националност над универсалния характер на Църквата. Така Българската Екзархия остава непризната от другите православни църкви, които в следващите десетилетия не поддържат връзки с нея. След получаването на национална независимост и създаването на модерната българска държава през 1878 г., Българската екзархия получава статут на официална църква в етническите български територии, но това не води до промени в нейния международен статут. Изоляцията от страна на останалите православни църкви е компенсирана с активни международни контакти с други църкви, включително и с активното участие в зараждащото се в началото на XX век икуменическо движение за междуцърковен диалог. Паралелно Българската Екзархия развива активна социална дейност вътре в страната, а в началото на XX век висшето духовенство вече се ползва с обществено влияние и престиж, които им позволяват да играят важна роля и в драматичните политически събития в годините на Втората световна война. През 1943 г. влиятелни духовници от Екзархията се обявяват против депортацията на българските евреи и изиграват важна роля за тяхното спасяване.

Възникването на независимата българска църква като част от националния проект на българите може да обясни и традиционното възприемане на Църквата като стожер на националната идентичност. Това се подсилва и от припокриването между религиозна и етническа идентичност, характерно за българските граждани и до днес. В религиозна отношение в България традиционно са представени две големи общности – съгласно преброяването през 1946 г. православните християни съставляват 85% от населението, а 13% от жителите на страната са мюсюлмани. В страната съществуват и малки католически и протестантски общности. Както към средата на XX век, така и сега, като православни се идентифицират огромното мнозинство българи, а като мюсюлмани – етническите турци, които живеят на територията на България. Това е предпоставка за размиване на границите между религиозните и етническите различия, което особено активно е използвано от тоталитарната държава, която през 70-те и 80-те години на XX век все повече започва да се ориентира към търсене на национална легитимация. Този завой към национализма е една от основните предпоставки за политиката за замяна на имената на етническите турци с български, кулминирала през 80-те години в масовата насилствена кампания, станала известна като Възродителен процес.

В административно отношение Българската църква се управлява от Светия Синод, в който през 40-те години влизат 10 митрополити, които управляват 10-те административни области (епархии) на Православната църква. Според устава на БПЦ митрополитите не могат да бъдат сменяни и остават на своя пост до края на живота си, а за нови митрополити могат да бъдат избирани само епископи, които от своя страна могат да бъдат само монаси.^[1] До 1953 г. начело на Синода стои Екзарх, а след тази година – Патриарх.

Митрополитите имат практически неограничена власт в своите епархии, като на тях са подчинени енорийските свещеници. Към средата на 40-те години в Българската църква работят около 2500 енорийски свещеници, които служат в около 3700 църкви. Един от

големите традиционни проблеми на Българската църква е малкият брой на монасите, сред които биват избирани представителите на висшата църковна йерархия – към средата на 40-те години те са едва около 180 монаси и 260 монахини, които живеят в 46 мъжки и 44 женски манастира. В перспектива това улеснява намесата на комунистическата държава в делата на Църквата, тъй като тази малка общност се превръща в лесен обект на наблюдение и контрол от страна на държавата.

ОТНОШЕНИЕТО КЪМ РЕЛИГИЯТА ПРЕЗ КОМУНИЗМА:

ДЪРЖАВЕН АТЕИЗЪМ И СОЦИАЛНО ИНЖЕНЕРСТВО

Политиката на комунистическата държава към християнските църкви може да бъде разделена на три основни периода, които най-общо съвпадат и с някои от значимите промени в живота на самата Православна църква. Първият период е доминиран от открита репресивна политика, включително убийството на един православен митрополит и на десетки енорийски свещеници, изпращането на стотици свещеници в трудови лагери, и организирането на показни процеси срещу лидерите на по-малките християнски деноминации. Тази политика започва веднага след овладяването на властта от комунистите през 1944 г. и достига своя връх в годините от 1948 до 1953 г., за да завърши непосредствено след въстанието в Унгария през 1956 г. Вторият период, който може да се характеризира като сравнително по-либерален, започва след 1956 г. и завършва в края на 60-те години. Характерно за него е относителното стабилизиране на отношенията между държава и Църква, в които Църквата заема подчинено място, без обаче да е обект на открити репресии. Този период приблизително съпада със служението на първия в модерната история български патриарх Кирил (1953-1971). Третия период започва в началото на 70-те години и се характеризира с активното използване на административни мерки за ограничаването и маргинализирането на Българската православна църква. В най-голяма степен тази политика се реализира чрез налагането на т. нар. „граждански ритуали“, опитите за промяна на цялостната празнична система в страната, както и с ограничаването на дейността на свещениците в рамките единствено на църковния храм, без те да имат право да извършват каквото и да било „религиозна пропаганда“. Това е и периодът, в който Държавна сигурност започва активно да привлича действащи митрополити и перспективни духовници, с цел да ги използва във вътрешния живот на Църквата и особено в нейните международни контакти.

В първите години на комунистическия период висшето духовенство на Българската църква полага съзнателни и активни усилия да защити църковната автономия. След средата на 50-те години обаче комунистическата държава успява да привлече на своя страна по-голямата част от членовете на Синода, редувайки репресии, административни мерки и инфилтриране на свои фаворити. Това дава възможност през 70-те и 80-те години държавата да започне да изисква активното сътрудничество на Църквата в няколко основни области – в защитата на пропагандния образ на комунистическата система на международната сцена, както и в политиката към българската емиграция, доминирана от представители на т. нар. „вражеска емиграция“.

Комунистическият период променя по драматичен начин съществуващите до този момент отношения между държава и Църква. Докато в годините преди 1944 г. Екзархията е виждана като една от опорите на националната държава, което ѝ носи значителен обществен престиж, след тази година Православната църква заема изцяло подчинено място спрямо комунистическата държава. На теоретично равнище комунизмът приема религията за несъвместима със своята материалистическа идеология, а Църквата е смятана за идеологически противник, за който няма място в идеалната комунистическа система. На практическо равнище Църквата

„Пантеона на възрожденците“ град Русе

На 28 февруари 1978 г., по повод 100-годишнината от Освобождението на България, е открит Пантеонът на възрожденците в Русе. Той е построен на мястото на разрушения храм „Всех Святих“.

В него са погребани 39-ма известни българи, сред които Любен Каравелов, Захари Стоянов, Стефан Караджа, Панайот Хитов, Баба Тонка, Никола Обретенов, Панайот Волон, Ангел Кънчев и др. За целта телата им са ексхумирани от гробищния парк, което допълнително нажежава недоволството на русенци.

Първият секретар на комунистическата партия и държавен глава Тодор Живков присъства на откриването.

получава правото да съществува, без обаче да има възможност за автономен организационен живот или за активно публично присъствие. Политиката към Църквата в България преповтаря мерките, приложени в Съветския съюз след 1917 г., без да достига до крайностите от ранния болшевишки период, като например масовото разрушаване на църкви. Целта на комунистическата държава е без формално да забранява основните религиозни деноминации, да ги маргинализира до степен, която да ги направи невидими за обществото.

Бъдещата политика на комунистическата държава към Църквата е очертана в програмната реч на комунистическия лидер Георги Димитров, произнесена в Рилския манастир на 26 май 1946 г. по време на честванията на 1000-годишнината от рождението на най-известния български светец – св. Иван Рилски. В тази реч Димитров не скрива презрението си към Църквата и очертава основните елементи от бъдещата политика към нея – Църквата получава правото да съществува в условията на новото общество, но единствено заради историческите си заслуги за съхраняване на българската национална идентичност. Речта ясно разграничава „прогресивните“ от „консервативните“ духовници, като изисква лоялността на „прогресивните“ и заплашва „консерваторите“ с наказания, включително като се позовава на репресиите над Руската православна църква непосредствено след болшевишката революция.

Отношението към Църквата е като към отмираща институция, която има възможност да функционира като „национален музей“ или „паметник на културата“. Паралелно комунистическата държава развива политика на държавен атеизъм, израз на което е масовото налагане на атеистичната гледна точка навсякъде

Интронизацията на новия български патриарх Максим. 04 Юли 1971 г.

в публичната сфера - образованието, културата, публичното общуване. Тъй като в тоталитарната държава не съществува публична сфера, останала извън контрола на държавата, атеистичната гледна точка е всъщност единственият достъпен светоглед. Единствената територия, където за известно време Църквата продължава да има възможност за ограничено въздействие, е личната територия на хората и особено на семейството, израз на което е съхраняването на популярността на голяма част от основните църковни ритуали, отслужвани във важните моменти

от живота на хората – раждане, брак и смърт. Това обаче се променя след началото на 70-те години, когато държавата започва да полага целенасочени усилия тези ритуали да бъдат ограничени. В този смисъл Църквата става обект на социалното инженерство на комунистическата държава, която се намесва грубо дори в най-личните моменти от живота на човека. Може да се обобщи, че за разлика от страните в Западна Европа, преживели период на естествена секуларизация, българското общество става обект на насилствена секуларизация. На пръв поглед резултатите от естествената и насилствената секуларизация са сходни, тъй като формалният резултат от тези процеси е спадане на посещаемостта в църквите, ниският обществен авторитет на духовенството и ограниченото присъствие на християнската гледна точка в публичната сфера. Но конкретно в българския случай в резултат на тази политика се формира едно изключително объркано в религиозните си възприятия общество, което дава отражение върху публичния дебат по църковните въпроси след края на комунизма.

Основното практическо средство, чрез което е прокарана политиката за маргинализиране на религиозните деноминации, е формулирането на принципа за „разделяне на църквата от държавата“. Православната църква, но и всички останали деноминации, са засегнати и от законите за национализация на градската собственост и земеделската земя, които до този момент са били основен източник на приходи за тях. Финансовия недостиг е компенсирал чрез въвеждането на годишна държавна субсидия. Държавата прокламира принципа на разделението, но същевременно лишава големите изповедания от основните им източници на доход и ги заменя с държавна субсидия, на чийто „ангажиращ ефект“ тя много държи. В този смисъл в комунистическа България трудно може да се говори за същинско разделяне на Църквата от държавата, а под прикритието на този принцип се цели създаването на зависима от държавата Църква. Концепцията за „разделяне на Църквата от държавата“ изпълнява и важна пропагандна функция – тя често е използвана като аргумент срещу критиките за липсата на религиозни свободи. Същинската цел на този принцип е отделянето на Църквата от обществото.

В по-конкретен план политиката на „разделение на църквата от държавата“ намира израз в обявяването през 1945 г. на гражданския брак като единствен законен брак в страната, докато църковният брак съхранява статута на ритуал, който не може да бъде отслужен, без преди това да е сключен граждански брак.

През същата година обучението по религия е премахнато от училищните програми. През 1950 г. двете съществуващи църковни семинарии са обединени в една, която е преместена от центъра на столицата в далечен манастир, а Богословският факултет е изваден от държавния университет и е преустроен в Духовна академия, подчинена на Св. синод.

Въпреки прокламираното разделение, в практически план Православната църква и другите изповедания се оказват подчинени и контролирани от няколко държавни институции, които внимателно следят църковния живот. Официалният държавен орган, натоварен с политиката към църквите, е Комитетът по църковни въпроси, който отпуска държавна субсидия за църквите, има право да се намесва в изборите на ръководните им органи и като цяло да контролира техния организационен живот. Другата институция, която наблюдава живота на църквите е Държавна сигурност, в която съществува специален отдел, който се занимава с различните изповедания. Този отдел не само постоянно следи положението в църквите, но и когато се налага

Българската православна църква и комунистическата държава

За периода 1944 – 1989 г. два от най-значимите за обществото църковни ритуала – бракосъчетание и кръщение, са заменени с граждански подобия.

На церемония в Градския народен съвет на детето е завързвана лента с българското знаме и е провъзгласявано за „Син на Народна Република България“

Вместо свидетелство за свето кръщение при гражданския ритуал на кръстения се връчва „Свидетелство“

има възможност да предприема репресивни мерки срещу тях. В късния комунистически период ролята на Държавна сигурност нараства още повече, тъй като тя има възможност да насърчи издигането на своята агентура в църковната йерархия, както и да възлага на своите агенти задачи, свързани с цялостната пропаганда на комунистическия режим.

РЕПРЕСИИ СРЕЩУ ОСНОВНИТЕ ИЗПОВЕДАНИЯ

Репресивната вълна от 1944 г. до средата на 50-те години засяга ведания, въпреки че към тях се възприема различна линия на поведение. Отношението към висшето духовенство (митрополити и епископи) на Православната църква е относително меко, докато ръководството на другите християнски изповедания (католици и протестанти) стават жертва на показни процеси и обвинения в шпионаж. Жертва на репресии стават и значителна част от енорийските свещеници на Православната църква, които биват въдворявани в трудови лагери или осъждани на различни срокове затвор. Първата репресивна вълна започва непосредствено след преврата на 9 септември 1944 г. Това е период на извънсъдебни репресии – арести и убийства, в хода на които без съд и присъда са убити десетки енорийски свещеници, а двама от членовете на Св. синод са арестувани в края на 1944 г. и са освободени едва през март 1945 г., като в затвора са подложени на нечувани унижения. Духовенството става жертва и на т. нар. Народен съд – извънреден съд, превърнал се в средство за разправа с основни политически и идеологически противници на новия режим. Обект на преследване от Народния съд стават и трима духовници, обвинени, че са участвали в създадената през 1943 г. от Германия Анкетна комисия, излязла със заключението, че виновни за масовото избиване на полски офицери в Катин през пролетта на 1940 г. са съветските окупационни войски. Тримата монаси – архимандрити са осъдени на затвор (от една до пет години), на различни глоби и лишаване от граждански права. По Наредбата-закон за съдене от Народния съд са осъдени общо 152 православни духовници, от които 13 на смърт, а други 13 – на доживотен затвор.

Гоненията стихват през следващите три години, за да се активизират отново през 1948 г. след стабилизирането на международните позиции на новия режим. Това става и след като Москва не успява да създаде т. нар. „Православен Ватикан“ – коалиция от всички православни църкви, водена от Москва, която да се противопостави на прозападната линия на Ватикана. Провалът на тази стратегия обяснява връщането на Сталин към репресивната политика срещу Църквата, следвана преди войната, която автоматично е пренесена и в България. Така периодът от лятото на 1948 г. до смъртта на Сталин се явява най-бруталният период в отношението към Църквата в България. Начало на новата репресивна вълна поставя убийството на 8 ноември 1948 г. на един от най-влиятелните антикомунистически членове на Св. синод – димно енорийските свещеници. Към края на 1948 г. по искане на Комитетът по църковни въпроси местните власти подготвят и изпращат писмени характеристики на всички енорийски свещеници. След обобщаването на данните, свещениците са разделени на осем категории въз основа на тяхното отношение към режима. От 2063 енорийски свещеници 1600 са квалифицирани, в една или друга степен, като отрицателно настроени към режима, а едва 400 свещеници са оценени като позитивно настроени към новата власт. Тези характеристики се превръщат в мотив за последвалата нова репресивна кампания, довело да затварянето или изпращането в трудови лагери на най-малко 10% от всички свещеници в страната по това време.

През 1948-49 г. правителството сериозно обсъжда, но в края на краищата не възприема най-радикалните идеи за репресиране на висшето духовенство, между което и закриване на цели епархии или налагане на „пенсионна възраст“ за митрополитите. Възприета е много по-мека,

но и ефикасна, политика, която се концентрира върху разбиването на единодушието в Св. Синод. Неговите членове са разделени на „крайни реакционери“ и такива, чиито слабости и амбиции могат да бъдат използвани от властта – те са квалифицирани като „прогресивни“ и се налагат като фаворити на държавата. В периода 1949-1951 г. са проведени и преговорите с държавата по новия Устав на Българската православна църква, който влиза в сила на 4 януари 1951 г. В хода на преговорите Синодът успява да устои на държавния натиск и да съхрани доживотния статут на митрополитите, което по това време е виждано като препятствие пред директната държавна намеса. В крайна сметка приетия през януари 1951 г. нов църковен устав съхранява църковните традиции и поне на теория вътрешния демократизъм на Църквата. Но до края на комунистическия период тези постановки остават по-скоро на хартия.

Засегнати от репресиите през този период са и другите християнски исповедания, чийто лидери са осъдени на показни процеси в сталински стил по обвинения в шпионаж. Първите жертви на тези обвинения стават 15 протестантски пастори, между които всички лидери на основните протестантски църкви в България. Съдебният процес, продължил от 26 февруари до 8 март 1949 г., признава всички обвиняеми за виновни, като четирима от тях получават доживотни присъди, а останалите – по 15 години затвор.

Няколко години по-късно жертви на сходни процеси стават католическите свещеници. През юли 1952 г. са арестувани 40 католически свещеници, епископи и монаси, които също са обвинени в шпионаж. Присъдата срещу тях е произнесена на 3 октомври 1952 г., като четирима от тях са осъдени на смърт чрез разстрел, а останалите на различни срокове затвор – от 3 до 20 години. Смъртните присъди са изпълнени на 11 ноември 1952 г. Процесите нанасят тежък удар върху организационния живот на българските католически общности.

Процесите срещу протестантите и католиците са класически показни процеси в типичен сталински стил. Арестуваните са обвинени в шпионаж в полза на чужди разузнавателни центрове. В затвора те са подложени на мъчения, чрез които са принудени да направят писмени самопризнания за неизвършени от тях престъпления. Съдебните процеси са съпътствани от активна публична кампания по вестниците, а трудови колективи са карани да пишат писма и телеграми, в които настояват „предателите“ да получат най-тежко наказание. Обвиняемите са принудени да направят самопризнания и на публичен съдебен процес, където са поканени да епресивните политики, „разделянето на Църквата от държавата“ и национализирането на църковната собственост, комунистическата държава започва да се намесва пряко и в дейността на управлението на Църквата. В началото на комунистическия режим тази намеса изглежда дори позитивна, тъй като държавата подкрепя опитите за вдигане на схизмата с Вселенската патриаршия и за издигането на международния статут на Българската православна църква. Мотивите за това са предимно политически и се вписват в политиката за създаване на „Православен Ватикан“ – в този период Москва е заинтересована от съществуването на повече автокефални (самостоятелни) православни църкви, които да подкрепят Московската патриаршия и да засилват натиска към Константинопол да се откаже от своята прозападна политика.

Първата стъпка към уреждането на международния статут на Българската църква е направена на 21 януари 1945 г., когато за нов Екзарх е избран Софийският митрополит Стефан – един от най-авторитетните висши духовници, известен икуменически деец, противник на политиката на българската държава отпреди 1944 г. за обвързване с нацистка Германия и участник в обществената кампания за спасяване на българските евреи през 1943 г. Изборът му за Екзарх дава нов импулс на преговорите с Вселенската патриаршия за вдигане на схизмата, които завършват успешно на 22 февруари 1945 г., когато Константинопол официално предоставя на Българската Екзархия автокефален статут. Това вече превръща Българската църква в самостоятелна структура, което открива пътя към нейното признаване от всички други православни църкви и към нейното завръщане в голямото православно семейство.

Друг църковен ритуал,
заменян с граждански е
бракосъчетанието.

Снимка на
младоженците пред
„Общински комитет
на Българската
комунистическа партия“

Рилският манастир е
изцяло национализиран
и превърнат в музей от
1961 до 1968 г. След
това монашеското
братство е постоянно
притеснявано, а
държавата насърчава
неговото възприемане
като национален
музей и туристическа
дестинация.

**През 2012 г.
Комисията по
досиетата обявява
имената на 11
митрополити, които
са работили за
бившата Държавна
сигурност.**

**Общо митрополити
- 15
Нещатни сътрудници
на ДС – 10
Щатни служители на
ДС - 1**

**Вербувани като:
Йеромонаси – 2
Архимандрити - 6
Епископи – 2
Вербувани през 60-
те години – 2
Вербувани през 70-
те години - 4
Вербувани през 80-
те години - 5**

Като глава на Църквата през следващите три години Екзарх Стефан е изправен пред трудната задача да балансира между настояването на митрополитите да бъде защитена църковната автономия от държавния натиск и желанието му да съхрани подкрепата на българското правителство и на Руската църква за издигането му за патриарх. Същевременно изборът му за Екзарх нарушава съществуващото до този момент пълно равноправие в Синода между отделните митрополити, а желанието на Стефан да се утвърди като едноличен лидер на Църквата му навлича обвиненията в диктаторско поведение. Противоречията между членовете на Синода са умело използвани и подклаждани от държавата, което води до конфликт, чиято развръзка настъпва през есента на 1948 г.

През юли 1948 г. Екзарх Стефан заминава за Москва, където участва в Московското съвещание на Православните църкви – това е срещата, на която се проваля опитът на Москва за създаване на Православен Ватикан, тъй като Вселенската патриаршия и гравитиращите около нея други гръцки църкви не приемат тази идея. На съвещанието Екзарх Стефан се съобразява с линията на Москва, срещу което очаква още по време на съвещанието да бъде интронизиран за патриарх, за което обаче българския Синод не е дал своето съгласие.

След завръщането на Екзарх Стефан от Москва положението както в политически, така и в църковен план е напълно променено. Провалът на проекта за „Православен Ватикан“ отлага във времето необходимостта от бързото издигане на Българската църква в Патриаршия, докато в същото време патриаршеските амбиции на Стефан драматично влошават отношенията в Синода. Така се стига до бурното заседание на 6 септември 1948 г., в края на което Екзархът си подава оставката. Той разчита на изненадата и се надява оставката му да не бъде приета, което допълнително да укрепи неговите позиции. Изненадващо обаче тя е приета единодушно от Синода още на 8 септември, а веднага след това е утвърдена и от правителството. Бившият екзарх е изпратен в изгнание в отдалечено от столицата село, където живее до смъртта си през 1957 г. През следващите пет години Църквата е оглавявана от наместник-председател на Синода – отначало това е Врачанският митрополит Паисий, който води най-тежките преговори с правителството по новия църковен устав. На заседание на Св. синод на 4 януари 1951 г. е утвърден новият Устав на църквата. На същото заседание Паисий е принуден да се оттегли и за наместник-председател е избран новият фаворит на държавата – Пловдивският митрополит Кирил.

Утвърждаването на новия Устав открива пътя към стартирането на процедура за свикване на Църковно-народен събор, който да обяви българската църква за Патриаршия и на който да бъде избран Патриарх. Уставът предвижда провеждането на тристепенни избори, при които епархийските настоятелства излъчват т. нар. епархийски избиратели, които от своя страна трябва да излъчат членовете на Църковния-народен събор, който да избере патриарха. Трите етапа на тези избори са проведени през 1951 и 1952 г., като те са внимателно контролирани от правителството, за да може всички етапи на колективното църковно ръководство да попаднат под контрола на лоялни на новата държава духовници и миряни. Това открива пътя към безпроблемното утвърждаване на посочения от държавата фаворит на патриаршеския престол. Тези действия обаче водят до разделението на Синода на два основни лагера – единият се състои от митрополитите, които са лоялни на вече обявения за фаворит Пловдивски митрополит Кирил и опозиция, която защитава идеята за продължаване на синодалното управление и отлагане на изборите за патриарх. Опозицията има мнозинство до края на 1952 г., но в началото на 1953 г. става ясно, че тяхната съпротива е безнадеждна и това открива пътя за свикване на Църковно-народен събор, на който да бъде прокламирано създаването на Българската патриаршия и да бъде избран първият в модерната история Български патриарх.

Съборът е открит на 8 май 1953 г., като същия ден е прокламиран новият статут на Българската църква, а на 10 май 1953 г. за нов патриарх е избран Пловдивският митрополит Кирил – авторитетен духовник, добре образован и с широки международни контакти, което допълнително засилва впечатлението пред света, че изборът е бил напълно логичен и

не дава основание за подозрението, че е бил манипулиран от властите. Единственият проблем е, че свикването на събора и прокламирането на Патриаршията не е консултирано с Вселенската патриаршия, поради което отношенията с Константинопол се влошават отново, за да бъдат нормализирани едва на 27 юли 1961 г., когато Вселенската патриаршия официално признава Българската патриаршия и патриарх Кирил.

С издигането на статута на Българската православна църква и избора на нов Патриарх се налага нов модел в отношенията между Църква и държава, персонализиран от патриарх Кирил и от председателя на Комитета по църковни въпроси Михаил Кючуков. Същността на този модел се състои в готовността на държавата да подкрепя и издига престижа на патриарха за сметка на другите членове на Св. синод, включително като взема под внимание мнението на патриарха за най-важните кандидатури в църковната йерархия. В името на тази цел държавата е склонна да прави и малки отстъпки на опозицията в Синода като същевременно продължава активната си атеистична пропаганда и административните ограничения върху местното духовенство. В годините след избора на Кирил за патриарх опозицията срещу него остава достатъчно силна, тъй като в нея влизат влиятелни членове на Синода, но тя няма възможност да обърне цялостния ход в отношенията между Църква и държава. Още повече, че времето работи срещу опозицията, тъй като тя се състои от възрастни митрополити, които през следващите няколко десетилетия постепенно са заменени от следващо поколение духовници, които нямат авторитета да се противопоставят на политиката на комунистическата държава.

Провинциализиране на Българската църква по времето на Патриарх Кирил (1953-1971)

На пръв поглед парадоксално, основните характеристики на възстановената Българска патриаршия са провинциализмът и изолацията. Причината за това е не толкова поредното влошаване на отношения с Вселенската патриаршия, колкото изпадането на Българската патриаршия под пълната зависимост на комунистическата държава и на Москва. Докато в предходния период почти всички български висши духовници получават образованието си в западни университети и заемат активна обществена позиция, по времето на патриарх Кирил начело на Църквата се утвърждава ново поколение духовници, което получава образованието си почти изцяло в България или в Москва. Тази провинциализация е важен фактор, тъй като тя се налага в най-критичния период от отношенията между Църква и държава, когато опозицията в Синода продължава да е силна, но и лишена от външна подкрепа. Докато в периода до 1944 г. Българската църква е активен член на икуменическото движение, през 1948 г. тя подкрепя решението на Москва и отказва участие в учредителната асамблея на Световния съвет на църквите. Завръщането на Българската патриаршия като член на ССЦ през 1961 г. не може да промени тенденцията на изолация, тъй като участието в икуменическите структури е изцяло контролирано и насочвано от държавата.

След избора през 1953 г. на Патриарх Кирил, държавата се ангажира да „укрепва и утвърждава положението и престижа му“, което го превръща в неоспорим фактор в отношенията между Св. Синод и държавата. Като един от авторитетните духовници от периода преди 1944 г., патриарх Кирил символизира приемствеността в църковната традиция. Същевременно, както и в предходния период, държавата продължава активно да се намесва в селекцията на висшето духовенство, но прокарва тази политика внимателно и като взема под внимание мнението и на патриарха. Това дава възможност през 50-те и 60-те години „реакционните“ членове на Синода по естествен път да бъдат заменени от ново поколение висши духовници, считани в една или друга степен за лоялни на режима.

Връчване на орден „13 века България“ на патриарх Максим, 1984 г.

От ляво на дясно: Георги Джагаров, Петър Танчев, Старозагорски митр. Панкратий, Тодор Живков, патриарх Максим, Петър Младенов, главният секретар на Св. синод еп. Геласий, Любомир Попов.

Посещение на Вселенския патр. Атинагор в България. Съборна патриаршеска служба в храм-паметника „Св. Ал. Невски“, 22 октомври 1967 г.

От ляво на дясно: Врачанският митр. Паисий, патр. Атинагор, патр. Кирил, Халкидонски митр. Мелитон.

Патриарх Кирил

**Роден на 3 януари
1901 г. В София
с кръщелно име
Константин.**

**От 1914 до 1918
учи в Софийската
семинария.**

**Следва богословие
в Софийския
университет "Св.
Кл. Охридски", в
Белград, в Загреб и
накрая в Черновци.**

**През 1927 г.
защитава докторат
и получава
степен "доктор по
богословие".**

През тези две десетилетия в Българската църква са проведени няколко важни реформи, които имат отражение върху църковния живот през следващите няколко десетилетия. В края на 1968 г. Св. синод въвежда календарна реформа, като се отказва от традиционния до този момент Юлиански календар и приема т. нар. „ново-юлиански календар“ (фактически Грегорианския), който вече е въведен в гражданската практика, както и от някои православни църкви. Въпреки че новият календар безспорно е по-точен и по-удобен, архивите показват, че целта на реформата е била да бъдат подкрепени усилията на Руската църква да приеме новия календар, както и да бъдат улеснени международните контакти и икуменическата активност на Българската църква. Календарната реформа е проведена в пълна секретност от българското общество, като гражданските празници, възникнали въз основа на църковната традиция, продължават да бъдат празнувани по стар стил (например 24 май продължава да бъде честван като Ден на славянската писменост и култура, докато Денят на св. св. Кирил и Методий в църковния календар е изместен на 11 май). Всичко това води до допълнително объркване на обществото и до разделянето на църковната от гражданската символика в отбелязването на тези празници – проблем, който остава нерешен и до днес.

Значителен удар през тези години понасят религиозното образование, църковната преса и монашеството. В началото на 50-те години държавата налага стриктен контрол върху учебния план на Семинарията и Духовната академия, антикомунистическите учители и преподаватели в тях са уволнени, а двете образователни институции са изпълнени с агенти на Държавна сигурност. Публикацията на църковна литература е ограничена до 1600 страница на година и тя, както и периодичният църковен печат, са подложени на цензура. През 1956 г. по нареждане на Комитета по църковни въпроси, всички църковни библиотеки са „прочистени“ от „реакционни книги“.

Показателна за цялостното състояние на Църквата е съдбата на най-големия и важен манастир – Рилския. През 1961 г. манастирът е национализиран и превърнат в музей. През 1968 г. част от монашеското братство получава възможност да се завърне в манастира, но монасите получават изричната заповед да отслужват църковни служби само, когато манастирът е затворен за туристи. През целия период в страната съществува неписаната забрана за строителство на нови храмове, а редките опити на някои от митрополитите да иницира строителството на нов храм се сблъскват с мълчаливия отказ на местните власти, които формално трябва да издадат разрешение за това. Един от косвените резултати от форсираната урбанизация, преживяна в тези десетилетия от българското общество, е западането на енорийската структура на Църквата в резултат на запустяването на старите селски църкви. В края на 50-те години държавата започва да контролира и посещенията на църквите, като служители на Комитета по църковни въпроси са задължени да посещават църковните богослужения и писмено да информират за посетителите на църквите и за изказаните от свещениците мнения по време на църковните служби.

Наред с контрола върху посещенията на църквите, се налагат и други видими ограничения на църковния живот. В най-голяма степен това се отнася до Великденските празници, като към средата на 60-те години се налага практиката големите църкви да бъдат ограждани от полицейски кордон, който да контролира посетителите на Великденската литургия. Формалната причина за това е, че през предходните години групи от младежи нахлували в църквите и започвали да пречат на отслужването на литургията. Решението е намерено чрез въвеждането на пропуски, които предварително се раздават на вярващите и с които те биват допускани до църквата. Това дава възможност на държавата да записва имената на посетителите и да предприема след това срещу тях административни мерки. Паралелно с това в училищата се разгръща активна кампания, провеждана от комсомола, която „препоръчва“ на децата да не посещават църквите на Великден. По същество тази административна мярка представлява невидима репресия срещу християните. Обграждането на църквите с полицейски кордон на Великден се превръща в символ на репресиите над Православната църква, както заради неговата видимост

във всички големи градове, така и защото то продължава да се прилага до края на комунизма.

Изборът на Патриарх Максим и последиците от него

Патриарх Кирил умира на 7 март 1971 г. На следващия ден Политбюро на ЦК на БКП по предложение на Комитета по църковни въпроси взема решение на предстоящия Църковен събор да бъде подкрепена кандидатурата на Ловчанския митрополит Максим. Четири месеца по-късно, на Църковен събор, проведен на 4 юли 1971 г., Максим е избран за нов патриарх. Подкрепата на комунистическата партия обаче е причина неговият избор да бъде поставен под съмнение, както по това време, така и в началото на 90-те години. През 1971 г. трима от влиятелните митрополити – Паисий Врачански, Йосиф Варненски и Пимен Неврокопски, подписват петиция, в която настояват изборите за патриарх да бъдат отложени, докато бъдат проведени нови избори за цялата църковна пирамида – такива избори не са провеждани от 1951 г., въпреки че уставът предвижда тяхното провеждане на всеки четири години. Искането на тримата митрополити е отхвърлено от държавата, тъй като това би означавало връщане на Църквата към нейния демократичен характер и би създавало прецедент, който може да постави под съмнение легитимността и на внимателно режисираните граждански избори.

Избори за цялата църковна пирамида не са проведени до края на комунистическия период. Това става в пълно противоречие на духа на Устава на Българската църква и подронва легитимността не само на патриаршеския избор, но и на всички митрополити, избрани след 1956 г., когато изтича мандатът на последните легитимни епархийски съвети. Проблемите около избора на Максим за патриарх дават отражение върху цялостното му по-нататъшно служение, както и върху авторитета му в Синода. До края на комунистическия период той е принуден да балансира между две крила на висшето духовенство. Първото е това на старите митрополити, които имат за цел съхраняването на църковната традиция – макар и малобройни и маргинализирани, тези духовници, избрани за митрополити още преди 1944 г., са авторитетни членове на Синода, с които патриархът се съобразява. Другото е крилото на най-приближените до режима митрополити, избрани в края на 60-те и нач. на 70-те години, които постепенно се превръщат в алтернативен властови център. Въпреки че в тази епоха трудно може да се говори за ярко изразени антикомунистически членове на Синода (с изключение на Варненския митрополит Йосиф, починал през 1988 г.), част от висшето духовенство се стреми да съхрани жива църковната традиция.

Друга значима промяна от началото на 70-те години е изместването на Комитета по църковни въпроси от Държавна сигурност като най-важната държавна институция, отговорна за провеждането на политиката към Църквата. Това допълнително отслабва позицията на новия патриарх в сравнение с тази на неговия предшественик, тъй като патриарх Максим рядко е консултиран дори при номинациите на бъдещите митрополити. Така се стига до най-сериозния сблъсък между Църква и държава по времето на комунизма, който се разиграва през 1974 г. около избора на нов Врачански митрополит. На изборите държавата решава да подкрепи като „официален кандидат“ епископ Калиник, окачен като „лоялен и прогресивен духовник ...далеко по-подходящ от другите епископи за онези специфични задачи, които православните духовници трябва да изпълняват във вътрешната и международната дейност на църквата“. Въпреки очакванията на изборите, проведени на 21 юни 1974 г., епархийските избиратели предлагат на Св. синод да утвърди за нов митрополит епископ Арсений. Това решение предизвиква истински скандал и представлява най-сериозният конфликт между Църква и държава през комунизма, като сериозно разклаща доверието на Комитета по църковни въпроси

През 1938 е назначен за главен секретар на Св. Синод. Скоро след това е ръкоположен за пловдивски митрополит.

През 1938 г., заедно със Софийския митрополит Стефан и Видинския митрополит Неофит, е сред инициаторите на гражданската кампания срещу депортирането на българските евреи в хитлеристка Германия.

На 10 май 1953 г., при възстановяването на Българската патриаршия на Третия църковно-народен събор, е избран за софийски митрополит и първи български патриарх след св. Евтимий Търновски.

**От 1970 г.
академик, "Доктор
хонорис кауза"
на Софийската,
Московската и Санкт
Петербургската
духовни академии.**

**Умира на 7 март
1971 година
и е погребан
в Бачковския
манастир "Успение
Богородично".**

**През 2002 г. е
провъзгласен от
благодарните евреи
за Праведник на
света в Йерусалим
(заедно с екзарх
Стефан I) заради
дейното му участие
в спасяването на
българските евреи
от нацистите.**

към патриарха, който отказва да се ангажира с каузата на „официалния кандидат“. В крайна сметка Синодът е принуден да се съобрази с натиска на държавата. Изборът на еп. Арсений е касиран по измислени причини, а епархийските избиратели – подменени. Проведените след това на 10 ноември 1974 г. нови избори преминават съгласно сценария и еп. Калиник е „избран“ и утвърден за нов Врачански митрополит. В следващите няколко години еп. Арсений е практически заточен в Бачковския манастир, за да бъде реабилитиран през 1977 г. и избран за нов Пловдивски митрополит през 1987 г.

Най-важното събитие в периода на служение на патриарх Максим е кампанията за налагане на т. нар. граждански ритуали, която ознаменува завръщането към административните репресии срещу енорийското духовенство. Корените на тази кампания могат да бъдат намерени още в предходното десетилетие. През 1962 г. държавата поръчва голямо социологическо изследване за отношението на населението към религията. Резултатите са публикувани едва през 1968 г. под заглавие „Процесът на преодоляване на религията в България“. Според тях официално едва 35% от населението се декларират като религиозни – основно сред слабо образованите и неактивни обществени групи. Тези резултати обаче влизат в противоречие с данните за отслужените основни религиозни ритуали – кръщавани в църква са повече от 52% от новородените деца, религиозните бракове възлизат на 36%, а най-изненадващи са резултатите за извършените религиозни погребения, които надхвърлят 80%.

В отговор, в началото на 70-те години държавата издава поредица от наредби, с които цели да ограничи църковните ритуали. Кампанията има две цели – първата е административното налагане на гражданските ритуали в тесния смисъл на думата – граждански бракове, гражданско „кръщение“ и граждански погребения, създадени като заместители на съответните църковни ритуали. Постепенно, в началото на 80-те години кампанията се разраства и си поставя за цел изработването на „нова социалистическа празнична система“, чиято цел е премахването на празниците, основани на религиозните традиции и заместването им с така наречените „преосмислени празници“.

Кампанията дава видими резултати през 80-те години, а последствията от нея са дългосрочни и в посткомунистическия период. Според статистиката, през 1980 г. са били кръстени 40.7% от новородените деца, докато едва 4.52% от браковете са сключени и по църковния ритуал. Религиозните погребения остават най-популярния ритуал, но през тази година броят им е спаднал до 47.9% от всички погребения. Същевременно редица държавни и научни институции са заети със създаването и налагането на „преосмислените празници“, чиято основна цел е да заменят или изпълнят с ново съдържание църковните празници. От този период датира и практиката единствената държавна телевизия в навечерието на Великден да показва западни филми или шоу-програми, както и идеята децата в детските градини да боядисват яйца на първия пролетен ден, а не на Великден. Правят се опити в същото време, по което се честват църковните празници, да бъдат наложени нови празници, лишени от религиозно съдържание.

Налагането на новите граждански ритуали е възложено на местните власти, в резултат на което енорийските свещеници са подложени на трудно контролиран административен произвол. През 1984 г. един от служителите на Комитета по църковни въпроси обобщава на специално съвещание, че „най-добрата дейност на свещеника е да бездейства“. През 70-те и 80-те години остават валидни и политиките от предходния период, следвани по отношение на манастирите и храмовете. С личната си намеса през 1978 г. патриархът успява да спаси определената за събаряне църква в близкия до София град Перник, но през същата година една от големите църкви в дунавския град Русе е разрушена. През 70-те и 80-те години продължава политиката големите манастири да бъдат превръщани в музеи, каквато е съдбата на Роженския манастир.

Всичко това става причина след 1990 г. патриарх Максим да бъде остро критикуван за невъзможността да защити църковната автономия в

годините на късния комунизъм. Въпреки че голяма част от тези критики са напълно основателни, не трябва да се изпуска от внимание и фактът, че в условията на тоталитаризъм защитата на църковната автономия е била почти невъзможна задача. Като избягва директната конфронтация с държавата, патриарх Максим персонализира бюрократичните умения, развити от висшето духовенство през 70-те и 80-те години в отношенията с комунистическата държава, в името на частичното съхраняване на църковната традиция.

Икуменическа и „миротворна“ дейност

Участието на българската православна църква в икуменическите организации (Световния съвет на църквите, Християнската мирна конференция и Конференцията на европейските църкви) през комунистическия период е иницирано, насърчавано и контролирано от държавата, основно от Държавна сигурност. Ако популярно Държавна сигурност е описвана като държава в държавата, то икуменическата активност на Църквата може да бъде описана като Църква в църквата. В това отношение Българската църква е само част от по-голямата идея икуменическите църковни организации да бъдат използвани за пропагандата на комунизма, основно сред страните от т. нар. Трети свят.

Църквите от Източна Европа (с изключение на Католическите) се присъединяват към Световния съвет на църквите през 1961 г. Доказателството, че това става по решение и внушение на държавата е, че на 22 февруари 1961 г. българското разузнаване изпраща телеграма до своите резидентури в чужбина, в които обявява Световния съвет на църквите за „обект на проникване“ и им нарежда да започнат да събират информация за него. В началото на 60-те години Държавна сигурност също така избира и изпраща на икуменически специализации първите български участници, които впоследствие се налагат и като водещите икуменически дейци на Българската църква.

След началото на 60-те години държавите от Източния блок установяват добре организирана система за координация и единодействие на своите църкви в икуменическите организации. На държавно равнище политиката е координирана от Комитетите по църковни въпроси, които провеждат редовни консултации помежду си. На църковно равнище координацията е поета от Отделите за икуменическа и миротворна дейност в администрациите на съответните участващи църкви. На върха на тази пирамида през 70-те години стои Ленинградският митрополит Никодим (известен в КГБ с псевдонима АДАМАНТ). От българска страна негов партньор от началото на 70-те години е Старозагорският митрополит Панкратий, ръководител на Отдела за икуменическа дейност в Българската патриаршия, привлечен за сътрудник на българската Държавна сигурност през 1971 г. с псевдонима БОЙКО. Благодарение на близостта си с Московската патриаршия, Българската църква се налага като един от влиятелните членове на икуменическите организации, а най-големият успех е изборът през 1979 г. на заместник-началника на Отдела за икуменическа дейност в българската Патриаршия Тодор Събев за заместник-генерален секретар на ССЦ. Като богослов и преподавател в Духовната академия, Тодор Събев се налага като един от най-приближените до комунистическата държава светски лица със сериозно влияние сред духовенството, поради което държавата последователно насърчава неговата кариера в икуменическите организации още от средата на 60-те години. В архивите е записано, че за неговият избор през 1979 г. „голяма заслуга имат представителите на Руската православна църква, които продължително време го подготвяха“.

Икуменическата активност на Българската православна църква е причина за появата на привилегирована група от висши духовници и богослови, които постепенно се превръщат в независим център на властта

През 70-те години Държавна сигурност става най-важната държавна институция, отговорна за провеждането на политиката към Църквата.

През 1980 г. отдел Трети на Шесто управление отчита, че разполага с 32-ма агенти сред православното духовенство, от които:

- 12 работят в Духовната академия.**
- 8 в Синода.**
- 2-ма в задграничните епархии.**
- Останалите в други структури на православната църква.**

Две години по-късно, през 1982 г., същият отдел обобщава, че разполага с 58 агенти. Сред православното духовенство те отново са 32.

- Духовната академия – 12.**
- Синода – 10.**
- Задграничните епархии - 3.**

Патриарх Максим

Българският патриарх Максим е роден на 29 октомври 1914 година в село Орешак, Троянско с името Марин.

Дванадесетгодишен става послушник в Троянския манастир.

От 1929 до 1935 година учи в Софийската Духовна семинария.

През следващите три години Марин е певец и деловодител при храма "Успение Богородично" в Русе.

в църковната администрация. Тази фаворизирана група има възможност за чести пътувания в чужбина (голяма привилегия в епохата на комунизма), за получаване на държавни отличия и редица други дребни привилегии. В допълнение тази група има възможността за много по-директен контакт с държавата, който не винаги е съгласуван с върховното ръководство на Църквата. Това поставя началото на дълбоко вътрешно разделение в църковните среди, което се явява първообраза на разкола от 90-те години на XX век, а раните от това разделение не могат да бъдат излекувани и до днес. Пример за това е съдбата на най-авторитетния митрополит през 70-те и 80-те години – Варненския Йосиф, избран още през 1937 г. и починал през 1988 г. – чието активно противопоставяне на провежданата по този начин икуменическа политика става причина за изолирането му от процеса на взимане на важните решения в живота на Църквата.

ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА И НАЦИОНАЛИЗМА

Веднага след края на Втората световна война „световният комунистически лагер“ има самочувствието, че идеологически превъзхожда Запада и че победата му в тази идеологическа битка е въпрос на време. Първите десетилетия след войната са не само епоха на репресии, но и на икономическа модернизация и урбанизация на по-изостаналите страни от Източния блок, което дава основание на Запад да се говори за икономическото чудо на Изтока, а социализмът да се възприеме като успешен икономически модел, реална алтернатива на западния капитализъм. Активни пропагандатори на тези идеи стават левите партии на Запад, някои от които имат и значими изборни успехи.

Претенциите за идеологическо превъзходство на Източния блок са сериозно разклатени след антикомунистическите въстания в Берлин (1953 г.), Унгария (1956 г.) и особено след Пражката пролет от 1968 г. Въстанията са израз на недоволството на тези общества от комунистическата диктатура, а потушаването им от съветските войски доказва, че „социализмът с човешко лице“ е невъзможен, поради тоталитарния характер на режима. Публикуването на Запад през 1973 г. на книгата на Александър Солженицин

Архиепископ д-р Майкъл Рамзи и патриарх Максим. Това е първата визита на български патриарх във Великобритания. Лондон 22.10.1973 г.

„Архипелаг Гулаг“, описваща живота в съветските концлагери допълнително разобличава левите диктатури. Така в края на 60-те и началото на 70-те години комунистическият модел губи голяма част от своята привлекателност, макар и той да продължава да има своите привърженици и на Запад до самия край на Студената война.

Всичко това дава отражение върху политиката и легитимността на комунистическите режими. В българския случай загубата на идеологическата битка става причина комунистическата държава да започне да обосновава собствената си легитимност не толкова с идеологически,

колкото с национални аргументи. Ключов момент в тази нова ориентация е честването на 1300-годишнината от създаването на Първата българска държава (основана през 681 г.). Подготовката за тези чествания започват още в средата на 70-те години, а целта им е да покажат комунистическия режим като законен наследник на вековна българската национална традиция.

Търсенето на нова легитимност дава отражение и върху политиката на държавата към Църквата. Още повече, че Православната църква от самото си създаване в епохата на националното Възраждане е един от символите на националната държава. Проявите на новата политика по отношение на Църквата могат да бъдат обобщени в три основни направления – едната е налагането на представата за Православната църква като за „паметник на културата“, другата насока е свързана с изискването Църквата да подкрепя държавата в политиката към българската емигрантска общност (главно в Северна Америка), а третото направление е насочено към установяването на пълен контрол върху българския манастир „Св. Георги Зограф“ в Атон с цел обвързването му с националната пропаганда.

Следвайки тази политика, държавата започва да отпуска средства за реставриране на някои църковни сгради и манастири, но след ремонта те се превръщат практически в музеи, а не в действащи духовни средища. Такава е съдбата на някои от големите манастири в страната, както и на редица църкви и на образци на църковното изкуство. Обявени за паметник на културата, много от най-ценните църковни икони са иззети от църквите, за да бъдат организирани изложби, а след това някои от тези икони или предмети на църковното изкуство са оставени в музеите и не са върнати на църквите, от които са взети. Пример за тази политика е предложението от 1977 г. на Комитета за изкуство и култура, ръководен в този момент от дъщерята на Тодор Живков Людмила Живкова, в който се прави анализ на състоянието на църковните имоти (в този момент около 4000 сгради). Докладът предлага те да бъдат разделени на три групи в зависимост от състоянието си като на няколко етапа сградите, оценени като паметници на културата, да бъдат „одържавени“, а ценностите, намиращи се в тях, да бъдат предадени на музеите. Предложението не е одобрено, поради опасения от реакция на Църквата и международни критики, но е показателно за начина на мислене на държавата по отношение на църковните имоти.

Тази политика води до десакрализиране на църковните сгради или на образците на църковното изкуство, които започват да се възприемат като музейни експонати, лишени от тяхната християнска стойност. Всички това укрепва разбирането за Православната църква като чисто национална институция, „остатък от миналото“, чието съществуване се състои в това да бъде обект на културен туризъм. На практика десакрализацията на разбирането за Църквата се вписва изключително успешно в цялостната атеистична политика на комунистическия режим.

Подобен е подходът и към структурите на Българската православна църква, разположени извън границите на страната – българската епархия в Северна Америка и българския манастир „Св. Георги Зограф“ в Атон. В отношението си и към двете институции комунистическа държава показва пълно пренебрежение към принципа на самоуправление, присъщ на двете структури. Така държавата започва открито да се намесва в тяхната дейност, чрез назначаването на лоялни свещеници и митрополити в американската епархия или чрез изпращането на лоялни монаси в Зографския манастир. Резултатът от тази политика и в двата случая е появата на вътрешни борби и спорове, които в продължение на десетилетия генерират напрежение и в двете общности.

Създадена в края на 30-те години главно от български емигранти от пределите на Македония, от самото начало българската епархия в Северна Америка и Австралия се самофинансира, което я прави независима от българската държава. След 1944 г. в енорийските настоятелства на тези църкви са избрани антикомунистически настроени емигранти, които само номинално приемат юрисдикцията на Българската православна църква. Поради тази причина в следващите десетилетия всички митрополити на

От есента на 1938 година до 1942 година изучава богословие в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

На 13 декември 1941 година, през последната година на обучението си, приема в параклиса на Богословския факултет монашески постриг с името Максим.

Назначен е за учител-възпитател в Софийската духовна семинария. На тази длъжност иеродякон Максим е близо пет години - от 1942 до лятото на 1947 година.

На 12 юли 1947 година по решение на Светия Синод е възведен в архимандритско достойнство от Доростолския и Червенски митрополит Михаил.

**От 1 септември
1947 до 1 май
1950 година
архимандрит Максим
е протосингел
на Доростоло-
Червенската
митрополия,
след което (до
1955 година)
е председател
на Българското
църковно подворие
при Московската
патриаршия.**

**От 15 юли 1955
до 1960 година
заема поста
главен секретар на
Св.Синод.**

**Председател на
редакционната
колегия на
Синодалното
издателство на
Българската
православна църква
(от 1957 до 1960
година).**

**Хиротонисан е в
епископски сан с
титлата "Браницки"**

тази епархия, които са назначавани от София, са принудени постоянно да балансират между антикомунистическите чувства на емиграцията и желанието на комунистическата власт в България тези църкви да ѝ бъдат подчинени. Невъзможността този баланс да бъде поддържан постоянно води до няколко последователни разделения в епархията, насърчавани и понякога създавани от държавата.

През 1947 г. изпратеният през 1938 г. да организира епархията в Америка епископ Андрей единодушно е избран за митрополит на обединената Българска епархия. Симпатията му към антикомунистите обаче е причина изборът му да остане непризнат от София до 1963 г. След като изборът му е признат, той решава да приеме отново юрисдикцията на Българската православна църква, но тогава половината от българските енории, водени от архимандрит Кирил Йончев, се отделят в независима епархия. През 1977 г. създадената от Кирил Йончев епархия преминава към юрисдикцията на Православната църква в Америка (ПЦА), която през 1970 г. е получила автокефален статут от Московската патриаршия. По този начин българската църковна общност в Америка се оказва разделена на две равни части, като едната половина приема юрисдикцията на БПЦ, а другата – на Православната църква в Америка (ПЦА).

През 1970 г. епархията, останала под юрисдикцията на Българската православна църква, е разделена от своя страна на две части – едната със седалище в Ню Йорк, а другата – в гр. Акрон, щата Охайо. Разделението е иницирано от комунистическата държава, която по този начин се стреми да ограничи влиянието на антикомунистически настроените емигранти и духовници. В следващите десетилетия епархията в Ню Йорк, която включва само една енория, е оглавявана от митрополит, който се ползва с уважението на емигрантите, но към когото държавата изпитва недоверие. Ролята на този митрополит пред емиграцията е изцяло фасадна и фактически той е лишен от реална власт. В тези десетилетия центърът на българския църковен живот е преместен в малкия град Акрон, щата Охайо, където епархията е администрирана от епископ, който се ползва с доверието на държавата. Тази епархия включва всички останали български енории в САЩ, Канада и Австралия. Това странно положение става причина за постоянни разногласия между епископа в Акрон, подкрепян от държавата, и митрополита в Ню Йорк, подкрепян от емиграцията. Българската епархия е обединена едва през 1990 г., а диоцезът, воден от Кирил Йончев, остава част от ПЦА дори и след неговата смърт през 2007 г.

Отношението на комунистическата държава към българския манастир в Атон също е пример за утилитарното отношение към Църквата, тъй като държавата гледа на манастира като изнесен извън границите на страната национален музей, съхраняващ важни документи и ръкописи. Концепцията за монашеското самоуправление остава напълно неразбираема, което става повод за постоянни конфликти и спорове с монашеското братство. Считан за традиционно български и обитаван от български монаси, манастирът „Св. Георги Зограф“, както и всички други Атонски манастири, е подчинен в духовно отношение на Вселенската патриаршия, а в административно – на Гръцката държава, тъй като Атонският полуостров се намира на гръцка територия. Това е причина политиката към Зограф да е обект на трудно съгласуване между Българската държава и църква – от една страна, и Вселенската патриаршия и гръцката държава – от друга. Това е изключително тежка задача, тъй като целите и интересите на всеки един от тези четири участници много рядко съвпадат. Общата цел пред българската държава и Църква през този период е да бъде съхранен българският характер на манастира, поставен под съмнение заради драстично намалелия брой на българските монаси.

Източник на напрежение е и недоверието на самите български монаси към реалните намерения на комунистическата държава. В стремежа си да постави манастира под контрол, държавата започва да фаворизира отделни монаси, което води до ескалация на личните конфликти сред монашеското братство. В отговор част от монасите се опитват да установят контакти с емигрантските български антикомунистически общности и така да се противопоставят на натиска върху тях. Опитът им обаче е неуспешен и в началото на 80-те години държавата успява да наложи своята воля

на манастира и в следващите години пров чници за финансиране на манастира.

Цената за това обаче е изнасянето на част от ценностите, съхранявани в манастира. През 1988 г. българската Държавна сигурност организира кражбата и пренася в България най-важния ръкопис, съхраняван в манастира – История Славянобългарска (първата систематизирана история на българите, написана в края на XVIII век). В следващите години ръкописът остава заключен в касата на началника на разузнавателните служби. Разкриването на тази афера през 1996 г. предизвиква дипломатически и обществен скандал, който заплашва да влоши отношенията с Гърция, поради което е взето решение ръкописът да бъде върнат на манастира. Скандалът се превръща в символ на провала на държавната политика към Зографския манастир и незаслужено компрометира изследователските усилия на мнозина добросъвестни изследователи на книжовните богатства на Зограф.

Налагането на разбирането за Църквата като чисто национална институция има още един отрицателен косвен ефект – тази концепция подпомага инструментализирането на висшата църковна йерархия от комунистическата държава. Към началото на 70-те години Държавна сигурност започва активно да набира сътрудници сред българското духовенство, които обикновено са привлечани на т. нар. „патриотична основа“. Това означава, че предвиденият за привлечане бъдещ агент е убеждаван да сътрудничи по „патриотични съображения“. Веднъж привлечен за изпълнение на тези „национални задачи“, впоследствие на агента му се налага да изпълнява и други задачи на Държавна сигурност, включително като дава сведения за живота на съответната църковна общност (манастир, църковно учебно заведение или цяла епархия). Сдобили се с възможността да оказват влияние върху държавната политика към Църквата, агентите на Държавна сигурност придобиват голяма неформална власт, включително и като насочват подозрението на държавата към личните си противници. Наред с това те ползват Държавна сигурност за „социален асансьор“ в стремежа си за изкачване на църковната йерархия, като по този начин каноничните правила за изграждане на църковна кариера са заменени от личните контакти с представителите на една институция, чиято неприкрита цел е унищожаването на Църквата. Всичко това оказва дълготрайно въздействие върху църковния живот и след края на комунизма, тъй като от една страна взаимната подозрителност в църковните структури причинява разпад на чувството за общност, а от друга – дълги години след началото на прехода опитите за заобикаляне на каноничните правила за израстване в църковната йерархия продължават.

Може да се обобщи, че налагането на образа на Православната църква като чисто национална институция от една страна води до десакрализация на цялостната идея за християнската Църква, а от друга – дава възможност за инструментализирането на висшия клир и за размиването на границите между Църква и държава, които са били напълно ясни в началото на комунистическия период.

Последици от политиката на държавен атеизъм

Какви са последиците от социалното инженерство и политиката на държавен атеизъм? Може да се обобщи, че резултатът е едно объркано в религиозните си убеждения общество с разнопосочни (и често противоречиви) очаквания от Църквата, която е ръководена и представлявана от висш клир със съмнителен обществен авторитет, разкъсан от противоречия и вътрешни спорове.

Публичната среда в посткомунистическа България може да бъде описана като крайно секуларна, макар малцина да са тези, които открито да заявяват своя секуларен светоглед. За разлика от редица страни в Западна

На 30 декември 1956 година в Патриаршеската катедрала „Св. Александър Невски“.

На 30 октомври 1960 година е избран, а на 20 ноември е канонически утвърден за Ловчански митрополит.

След смъртта на патриарх Кирил, митрополит Максим е наместник-председател на Св. Синод от 13 март до 4 юли 1971 година.

На 4 юли 1971 година Църковно-народният патриаршески избирателен събор в София с единодушие провъзгласява митрополит Максим за Патриарх на Българската православна църква и Софийски митрополит.

**Интронизацията на
патриарх Максим, 1971 г.**

**На интронизацията
му присъстват глави
и представители на
всички поместни
православни
църкви.**

**Умира на 6 ноември
2012 г. в София на
98 годишна възраст.**

**Погребан е в
църквата „Успение
Богородично“ в
Троянския манастир.**

Европа, преживели процес на естествена секуларизация, в България от началото на XXI в. не се счита за нормално човек да се определи като атеист или като „секуларен човек“. Огромното мнозинство от българите се самоопределят като „православни християни“ (близо 80% от населението, според последното преброяване от 2011 г.), но същевременно мнозинството от тях нямат и най-бегло познание за централната християнска догматика, още по-малко за спецификите на православие. Според социологическо изследване от 2009 г., едва 35% от всички българи заявяват вярата си в „един Бог“, а други 49% – „в някаква висша сила или дух“. В задгробният живот вярват 25% (50% не вярват), в съществуването на ада – 22% (52% не вярват), в съществуването на рая 25% (49% не вярват). От друга страна 63% от всички българи считат за необходимо да бъде отслужен религиозен ритуал при раждане; 68% – при сватба и 73% – при смърт. На битово равнище голямото мнозинство приема Православната църква като „ритуален дом“, към който хората пристъпват във важни лични и семейни моменти – раждане, венчавка и смърт.

Същевременно Църквата е натоварена с разнопосочни очаквания, които не могат да бъдат обединени под някакъв общ знаменател. Част от обществото очаква от нея да бъде предимно национална (или дори националистическа институция), друга част настоява тя да акцентира върху социалната дейност, да бъде част от универсалната християнска Църква и в този смисъл носител на универсални ценности или да бъде изключително консервативна институция, стожер на чистотата на Православие и бариера срещу западните влияния.

Другата драматична последица от комунистическата епоха, за преодоляването на последиците от която ще са необходими десетилетия, е разрушената енорийска структура и съответно – разрушената църковна пирамида, която осигурява представителност на висшето духовенство. От статистическа гледна точка най-видима последица от комунистическия период е рязкото намаляване на броя на енорийските духовници – общият брой на редовните свещеници намалява от около 2500 в средата на 40-те години до по-малко от 1000 през 1985 г. Налице е и значителен, макар и не драстичен, спад на броя на монасите. Фактор за западането на енорийската структура е и бързата урбанизация, съчетана със забраната за строеж на нови църковни храмове в големите градове през комунистическата ера. Липсата на стабилност в тази църковна пирамида е причина за цялостната тенденция към клерикализация на църковния живот, който остава концентриран около митрополитите, чиято дейност практически не може да бъде контролирана от никого.

Публичният образ на Църквата е допълнително накърнен от неспособността или нежеланието на висшия клир да осмисли по някакъв начин комунистическото минало. Мълчанието, последвало разкритията за връзките на голяма част от митрополитите с Държавна сигурност, укрепва убеждението на голяма част от обществеността, че Православната църква е била „превзета“ от комунистическата държава. Мълчанието на църковното ръководство по този въпрос обрича на забравя мнозина от мъчениците на Църквата, репресирани или дори убити по време на комунизма от властите.

От друга страна, през последните години могат да се наблюдават и позитивни процеси, като появата на активно и добре образовано православно обществено мнение. В голямата си част това са активни миряни, които се самоорганизируют за реализацията на конкретни инициативи или за създаването на информационни сайтове, които наблюдават и понякога дори критикуват решенията на висшия църковен клир. На практика това православно обществено мнение се явява единственият реален коректив на действията на митрополитите. Също толкова важно развитие е и израстването на ново поколение православни свещеници, които успяват да възродят интереса към православието и религията, особено в големите градове. Макар тази промяна засега да е трудно уловима социологически, може да се очаква, че активизирането на миряните и свещениците ще доведе не само до повишаване на отговорността на представителите на висшето духовенство, но и до възстановяването на църковната пирамида и активизирането на публичното присъствие на Православната църква.

Допълнителна литература

Волокитина, Т, Мурашко, Г., Носкова, А., Москва и Восточная Европа. Власть и църковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века. М. 2008. с. 101-102

Елдъров, Св. България и Ватикана 1944 – 1989 г. Дипломатически, църковни и други взаимоотношения. Логис, София, 2002 г.

Иванова, Зл. За черните дупки в живота на църквата ... и за надеждата. В: Християнство и култура, бр. 38 (3), 2009 г.

Калканджиева, Д. Българската православна църква и „народната демокрация“ (1944-1953 г.). Фондация „Демос“. Силистра. 2002

Карамелска, Т. Нагласите към религията в България според Европейското изследване на ценностите (2008), В: Християнство и култура, 4/39, 2009. с. 28-35.

Куличев, Хр. Процесите – партията срещу Църквата. София, 2012 г.

Методиев, М. Между вярата и компромиса. Православната църква и комунистическият режим в България. Институт за изследване на близкото минало & Cielia, София, 2010 г.

Цацов, Б. Архиереите на Българската православна църква. Принцепс. Русе, 2003 г.

Момчил Методиев, д.ф.н., е главен редактор на сп. „Християнство и култура“, автор на книгите Между вярата и компромиса. Българската православна църква и комунистическата държава, 1944–1989 (2010) и Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава (2008). Участва в български и международни проекти, свързани с изследване на комунистическото минало, работил е по Проекта за история на Студената война на Института „Удроу Уилсън“ във Вашингтон, САЩ.

Всички права запазени. Никоя част от тази работа не може да бъде възпроизвеждана или използвана, в каквато и да е форма или по какъвто и да е начин, електронно или механично, без писмено разрешение на издателя.

Дизайн и техническа обработка: Станислав Филипов, Марио Видов.

© 2013 „Фондация Конрад Аденауер България“

www.kas.de/bulgarien/bg